पाठ – ३ - पुंल्लिङ्ग–शब्दाः

॥ अभ्यासः ॥

१ **अधोलिखितानां शबदनाम् अर्थं संस्कृतभाषायां लिखत।**
(निम्नलिखित शब्दों के अर्थ संस्कृत भाषा में लिखिए।)

(क) अनेक बादल = मेघाः
(ख) एक चिकित्सक = चिकित्सकः
(ग) एक ताला = तालः
(घ) दो लेखक = लेखकौ
(ङ) एक चाचा = पितृव्यः
(च) अनेक देव = देवाः
(छ) दो सिंह = सिंहौ
(ज) एक कौआ = काकः

२ **अधोलिखितानां शबदनाम् अर्थं हिन्दीभाषायां लिखत।**
(निम्नलिखित शब्दों के अर्थ हिन्दी भाषा में लिखिए।)

(क) लेखकाः = अनेक लेखक
(ख) भल्लूकौ = दो भालू
(ग) कक्षः = एक कमरा
(घ) शिक्षकौ = दो शिक्षक
(ङ) चित्रकौ = दो चीते
(च) पुस्तकालयः = एक पुस्तकालय
(छ) चमसाः = अनेक चम्मच
(ज) स्यूताः = अनेक बस्ते

४ वचनानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत।
(वचनों के अनुसार रिक्तस्थान भरिए।)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(क)	मालाकारः	**मालाकारौ**	**मालकाराः**
(ख)	**मयूरः**	**मयूरौ**	मयूराः
(ग)	**हस्तः**	हस्तौ	**हस्ताः**
(घ)	देशभक्तः	**देशभक्तौ**	**देशभक्ताः**
(ङ)	**वृद्धः**	वृद्धौ	**वृद्धाः**
(च)	युवकः	**युवकौ**	**युवकाः**
(छ)	**शिष्यः**	शिष्यौ	**शिष्याः**
(ज)	**सज्जनः**	**सज्जनौ**	सज्जनाः

पाठ – ४ - स्त्रीलिङ्ग–शब्दाः

॥ अभ्यासः ॥

१ अधोलिखितानां शब्दनाम् अर्थं संस्कृतभाषायां लिखत।
(निम्नलिखित शब्दों के अर्थ संस्कृत भाषा में लिखिए।)

(क) दो गुड़ियाँ = पाञ्चालिके
(ख) अनेक ईंटें = इष्टिकाः
(ग) दो चप्पलें = पादुके
(घ) अनेक नदियाँ = सरिताः
(ङ) एक चाबी = कुञ्चिका
(च) एक अलमारी = कपाटिका
(छ) अनेक साड़ियाँ = शाटिकाः
(ज) एक कविता = कविता

२ अधोलिखितानां शब्दनाम् अर्थं हिन्दीभाषायां लिखत।
(निम्नलिखित शब्दों के अर्थ हिन्दी भाषा में लिखिए।)

(क) जवनिके = दो परदे
(ख) वाटिका = एक बगीचा
(ग) परिचारिकाः = अनेक परिचारिका
(घ) कुञ्चिके = दो चाबियाँ
(ङ) शाटिकाः = अनेक साड़ियाँ
(च) कथाः = अनेक कहानियाँ
(छ) मधुमक्षिके = दो मधुमक्खियाँ
(ज) माला = एक माला

४ वचनानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत।
(वचनों के अनुसार रिक्तस्थान भरिए।)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(क)	प्रयोगशाला	प्रयोगशाले	प्रयोगशालाः
(ख)	कन्या	कन्ये	कन्याः
(ग)	नायिका	नायिके	नायिकाः
(घ)	अम्बा	अम्बे	अम्बाः
(ङ)	परिचारिका	परिचारिके	परिचारिका
(च)	पाकशाला	पाकशाले	पाकशालाः
(छ)	गायिका	गायिके	गायिकाः
(ज)	शिक्षिका	शिक्षिके	शिक्षिकाः

पाठ – १ वर्णमाला

➢ स्वराः (१ ३)

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ए ऐ
ओ औ

➢ व्यञ्जनानि (३ ३)

वर्गीय व्यञ्जन	क - वर्ग	क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
	च – वर्ग	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
	ट – वर्ग	ट्	ठ्	ड्	ढ्	ण्
	त – वर्ग	त्	थ्	द्	ध्	न्
	प - वर्ग	प्	फ्	ब्	भ्	म्
अन्तःस्थ	अन्तःस्थ	य्	र्	ल्	व्	
ऊष्म	ऊष्म	श्	ष्	स्	ह्	

➢ अयोगवाह

- अनुस्वारः - (ं)
  संस्कारः , संस्कृति

- विसर्गः - (ः)
  विवेकः, वृक्षः

॥ स्वरमात्रा ॥

व्यञ्जन	स्वर	मात्रा	स्वरयुक्त व्यञ्जन
स्	अ		स
स्	आ	ा	सा
स्	इ	ि	सि
स्	ई	ी	सी
स्	उ	ु	सु
स्	ऊ	ू	सू
स्	ऋ	ृ	सृ
स्	ॠ	ॄ	सॄ
स्	ए	े	से
स्	ऐ	ै	सै
स्	ओ	ो	सो
स्	औ	ौ	सौ

॥ अभ्यास ॥

१ रिक्त स्थानानि पूरयत
(रिक्तस्थान भरिए।)

१) वर्णमालायां 13 स्वराः भवन्ति । (13,12,11)

२) वर्णमालायां 33 व्यञ्जनानि भवन्ति । (25,31,33)

३) ग् कवर्गस्य वर्णः अस्ति। (ट् , प् , ग्)

४) 'ष्' वर्णः ऊष्म अस्ति। (अन्तःस्थ, ऊष्म)

५) अनुस्वारः अयोगवाहः अस्ति । (अयोगवाहः, अन्तःस्थ)

२ वर्गान पूरयत।
(वर्ग को पूरा कीजिए।)

क) क – वर्गः	क्	ख्	ग्	घ्	ङ्
ख) च – वर्गः	च्	छ्	ज्	झ्	ञ्
ग) त – वर्गः	त्	थ्	द्	ध्	न्
घ) अन्तःस्थः	य्	र्	ल्	व्	
ङ) ऊष्म	श्	ष्	स्	ह्	

३ स्वरान व्यञ्जनानि च पृथक्कुरुत।
स्वर तथा व्यञ्जनों को अलग कीजिए।

म् , क् , ऋ , ऐ , ङ् , प् , औ , ज् , इ , स् ,ऊ , थ् , ढ् , आ, ई , लृ	
स्वराः	**व्यञ्जनानि**
ऋ , ऐ , ङ् , औ , इ , ऊ , आ, ई , लृ	म् , क् , प् , ज् , स् , थ् , ढ्

४ वर्णान् निर्देशानुसारं पृथक्कुरुत ।
वर्णो को निर्देश अनुसार अलग कीजिए ।

इ , ड् ,ष् , छ् , अ , फ् ,स् , झ् , उ , म् , ह् , ण् , ञ् , ऋ , ब् , श् , ठ्				
स्वराः	**ट – वर्गः**	**प – वर्गः**	**च – वर्गः**	**ऊष्म**
इ , अ , उ , ऋ ,	ड् , ण् , ठ्	फ् , म् , ब्	छ् , झ् , ञ्	ष् , स् , ह् , श्

पाठ – २ - संयुक्तव्यञ्जनानि

➢ संयुक्तव्यञ्जनानि

- जब कोई स्वर रहित व्यञ्जन दूसरे व्यञ्जन से मिलाकर एक कर दिया जाता है, तो वह **संयुक्तव्यञ्जन** कहलाता है।

क्ष = क् + ष् + अ	द्ध = द् + ध् + अ
त्र = त् + र् + अ	द्र = द् + र् + अ
ज्ञ = ज् + ञ् + अ	श्र = श् + र् + अ
द्य = द् + य् + अ	प्र = प् + र् + अ
द्व = द् + व् + अ	त्त = त् + त् + अ
र्व = र् + व् + अ	ट्र = ट् + र् + अ

॥ अभ्यासः ॥

१ वर्णविच्छेदं कुरुत ।(वर्णविच्छेद कीजिए)

कार्यकर्ता = क् + आ + र् + य् + अ + क् + अ + र् + त् + आ

(क) अमिताभः = अ + म् + इ + त् + आ + भ् + अ + :

(ख) जया = ज् + अ + य् + आ

(ग) परिश्रमः = प् + अ + र् + इ + श् + र् + अ + म् + अ + :

(घ) रुचिः = र् + उ + च् + इ + :

(ङ) कक्षा = क् + अ + क् + ष् + आ

(च) वत्सलः = व् + अ + त् + स् + अ + ल्+ अ + :

(छ) परीक्षा = प् + अ + र् + ई + क् + ष् + आ

(ज) सर्वज्ञः = स् + अ + र् + व् + अ + ज् + ञ् + अ + :

२ **वर्णसंयोजनं कुरुत।** (वर्णसंयोजन कीजिए)

य् + अ + न् + त् + र् + अ + म् = यन्त्रम्

(क) ऐ + श् + व् + अ + र् + य् + आ = **ऐश्वर्या**

(ख) व् + ऋ + क् + ष् + अ + : = **वृक्षः**

(ग) द् + उ + ग् + ध् + अ + म् = **दुग्धम्**

(घ) प् + उ + स् + त् + अ + क् + अ + म् = **पुस्तकम्**

(ङ) म् + अ + ह् + ए + श् + व् + अ + र् + अ + : = **महेश्वरः**

(च) व् + इ + द् + य् + आ + ल् + अ + य् + अ+ : = **विद्यालयः**

(छ) अ + न् + अ + न् + य् + आ = **अनन्या**

३ **शब्देभ्यः स्वरान् व्यञ्जनानि च पृथक्कुरुत।**

(शब्दों से स्वर और व्यंजन को अलग कीजिए)

शब्द:	स्वरा:	व्यञ्जनानि
महिमा	अ, इ , आ	म् , ह्
(क) पृथा	ऋ , आ	प् , थ्
(ख) अनुष्का	अ , उ , आ	न् , ष् , क्
(ग) कैरवी	ऐ , अ , ई	क् , र् , व्
(घ) पुस्तकम्	उ , अ	प् ,स् ,त् , क् ,म्
(ङ) पृथ्वी	ऋ , ई	प् , थ् , व्
(च) महेश्वरः	अ , ए	म् , ह् , श् ,व् , र्